

Boekbesprekingen

The making of an Atlantic Ruling Class K. Van der Pijl Verso, London, 1984.

Twee jaar na de verdediging verscheen onlangs de commerciële versie van het proefschrift van Kees van der Pijl over de pogingen tot politieke eenmaking van de bourgeoisie aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. Aan de herwerking is veel werk besteed, waardoor het boek nu een eenduidige historische lijn volgt. Daarnaast is bijkomend onderzoek verricht, zodat er nu ook gegevens over Groot-Britannië, dat oorspronkelijk buiten het blikveld was gebleven, in voorkomen. Het boek heeft door dit alles aan klaarheid en coherentie gewonnen, maar vlot leesbaar kun je het nog niet noemen. De sterke zijde van het boek blijft ongetwijfeld dat het een massa aan materiaal, die meestal op een politiek-personalistische wijze wordt behandeld, in een structureel geheel samenbrengt. Tegelijkertijd dreigt, door die hoeveelheid materiaal en een tekort aan synthetiserende passages, de lezer(es) door de bomen het bos niet meer te zien. Wie zich dan toch aan het boek waagt, kan dan ook best eerst het artikel "Het Atlantisch imperialisme en de Atlantische bourgeoisie" uit Van der Pijls in 1982 verschenen bundel *Marxisme en internationale politiek* (Amsterdam, IPSO) (her)lezen, dat de hoofdlijnen uit het boek uitstekend samenvat. Ook de inleiding op het

nieuwe boek bevat een korte synthese (p. xiii-xviii), die men eigenlijk na elk paar hoofdstukken moet herlezen om de draad niet kwijt te raken.

Kort gezegd is de hoofdlijn van het boek dat sinds het 'tijdperk van de Atlantische integratie' vanuit de Verenigde Staten drie offensieven gelanceerd zijn om de heersende klassen aan beide kanten van de Atlantische Oceaan onder een noemer te brengen: onder president Roosevelt tijdens de Tweede Wereldoorlog, enkele jaren later met het Marshallplan en in de vroege jaren zestig onder president Kennedy. Ook onder president Carter was er een poging, maar deze mislukte al vlug. Dat was overigens ook met het Wilson-offensief het geval, de voorloper van de drie belangrijke offensieven, op het einde van de Eerste wereldoorlog, die als zodanig bij Van der Pijl veel aandacht krijgt.

Beheersconcepties

Van der Pijl brengt deze offensieven in verbinding met drie idealtypische 'beheersconcepties' van de burgerij, die opgehangen worden aan functionele kapitaalfracties. Het klassiek liberalisme is de conceptie van het kapitaal dat geëngageerd is in

de circulatie en vooral in de banken: het legt de nadruk op vrije internationale circulatie. Het 'staatsmonopolisme' komt voort uit het productief kapitaal en wil vooral de voorwaarden voor een vlot verlopen van de produktie veilig stellen. Daarom is het minder afkerig van vormen van overheidsinterventie, kartellering of (desnoods) planning. Het 'corporate liberalisme' tenslotte is een soort progressieve synthese van beide eerste concepties, die tot stand komt in de periode dat het financierskapitaal, de integratie van bank- en industriekapitaal, tot stand komt. Men zoekt in de marktregulering tussenvormen tussen rigiede planning en totaal liberalisme en daarnaast krijgt ook het overleg met de vakbonden een geïntegreerde plaats.

Het is ongetwijfeld Van der Pijls verdienste het begrip 'beheersconceptie van de burgerij' een ruimere verspreiding gegeven te hebben. Het probleem is echter dat hij zijn ideaaltypische beheersconcepties nooit op een systematische wijze presenteert. De inhoud ervan lijkt niet constant en de lezer(es) moet dan ook op basis van karakterisering en verschillende passages zien een beeld te vormen van de inhoud ervan. Zo had ik op basis van de lectuur van het boek de indruk gekregen dat in het 'staatsmonopolisme' men zich vooral repressief opstelt t.o.v. de arbeidersklasse. Maar op p. 79 lees ik dan opeens dat een van de bijdragen van de Rockefeller's aan het profiel van de staatsmonopolistische tendens in de Verenigde Staten het opzetten van vertegenwoordigingssystemen voor de arbeiders in de industrie was.

Het benadrukken van de beheersconcepties dreigt er echter toe te leiden dat het niveau van de maatschappelijke problematiek onder-

schat wordt. Van der Pijl wijst er wel op dat het succes van een bepaalde conceptie niet enkel afhangt van de concrete invloed die een bepaalde kapitaalfractie uitoefent, maar ook van de mate waarin een bepaalde periode een economische problematiek met zich brengt die in het verlengde ligt van een bepaalde conceptie. Maar in de presentatie van het materiaal aan de hand van de concepties wordt dit inzicht toch naar de achtergrond gedrongen. Bij de nieuwe opkomst van het liberalisme gedurende de laatste jaren wijst Van der Pijl vooral op het tot stand komen van een nieuwe renteniersgroep en een zekere loskoppeling van het bank- van het financierskapitaal. Het feit dat het tekortschieten van de Keynesiaanse reguleringsmechanismen bij het oplossen van de 'stagflatie' in het midden van de jaren zeventig bijdroeg tot de crisis van het corporate liberalisme vermeldt hij echter niet. Het is begrijpelijk dat in een dergelijke situatie een meer liberale denkwijze weer veld kon winnen. Men kan zich daarnaast overigens afvragen of een pure bank- of renteniersbenadering wel zo orthodox liberaal zou zijn. Het opdrijven van de overheidsschuld kan door de opwaartse druk die ze te weegbrengt op de rente een groep financiële parasieten juist erg ten goede komen. Het zou mij dan ook niet verbazen dat het herleven van het liberalisme juist door groepen uit het financierskapitaal, die niet enkel hun eigen korte termijnbelangen, maar juist het functioneren van het systeem als geheel op het oog hebben, gestimuleerd wordt.

In het algemeen denk ik overigens dat beheersconcepties belangrijk zijn als algemeen referentiekader. Maar de (economische) politiek die in de praktijk tot stand komt, is waar-

schijnlijk maar in beperkte mate tot die concepties te leiden. De druk van de omstandigheden en de inertie van de overheidsadministratie leggen immers ook een groot gewicht in de schaal. Door de nadruk op het cluster beheersconcepties / kapitaalfracties blijft de relatie tot de praktijk in Van der Pijls boek problematisch. Enerzijds krijgen belangrijke crisissituaties in verhouding tot de concepties niet de noodzakelijke aandacht, anderzijds wordt van de lezer(es) verwacht het belang van heel concrete maatregelen, zoals bepaalde belastingshervormingen, voor de verschillende kapitaalfracties direct te kunnen vatten. Op bepaalde punten is de relatie van een bepaalde passage tot de lijn van het boek ten slotte helemaal onduidelijk. Onder de titel "The impact on Nazi Europe" (van het Roosevelt offensief) behandelt Van der Pijl de pogingen van de Verenigde Staten om invloed te krijgen in het Franse Vichy-regime tijdens de Tweede Wereldoorlog. Heel dit stuk lijkt veel meer te maken te hebben met oorlogsstrategie dan met de verspreiding van corporate liberale ideeën.

Voor de rest heb ik nog problemen met de verhouding tussen beheersconcepties en kapitaalfracties. Om daarover iets te zeggen is het echter noodzakelijk eerst dieper in te gaan op de offensieven en de (materiële) voorwaarden ertoe.

De offensieven en de voorwaarden ertoe

Ook hoe Van der Pijl een offensief definieert, expliciteert hij niet. Zo was er bijvoorbeeld een duidelijke bemoeienis van de Verenigde Staten in West-Europa in de jaren 1924-1930. Via het terugschroeven

van de Geallieerde herstelbetalingseisen in het kader van het Dawesplan en later het Young-plan en het financieren door Amerikaanse banken van de Duitse wederopbouw leidde dit tot de heropname van Duitsland in het internationaal systeem. In dit klimaat konden meer gematigde liberale politici als Briand en Stresemann gedeien en iemand als Coudenhove-Kalergi, die door Van der Pijl zelfs als een navolger van het Wilsoniaans universalisme en een voorloper van het corporate liberalisme beschreven wordt (1), kreeg vanuit de Verenigde Staten heel wat steun. Toch spreekt Van der Pijl in dit verband over niet meer dan een 'financieel offensief' (p. 65-69). Voor een 'echt' offensief is blijkbaar ook een politiek offensief naar het publiek toe vereist.

Daarnaast lijkt een criterium dat de offensieven een 'universele' strekking moeten hebben. Voorstellen die niet verder reiken dan het eenmaken van de Angelsaksische wereld bijvoorbeeld - en dat blijken er heel wat geweest te zijn - waren te beperkt om de Amerikaanse hegemonie gestalte te kunnen geven. Hier blijkt ook dat om een bredere Atlantische eenheid mogelijk te maken eerst aan verschillende voorwaarden voldaan moest zijn. Eerst en vooral moesten een aantal alternatieve uitwijkmogelijkheden voor het opbouwen van een Europese macht t.o.v. de Amerikaanse verdwijnen. Dit gebeurde enerzijds door het verloren gaan voor het kapitalisme van Rusland en later Oost-Europa, anderzijds door de dekolonisering.

Op dit laatste punt speelden de Verenigde Staten overigens een actieve rol. Al zeer vroeg wierpen ze zich op als advocaten van een meer 'verzoenende' en in wezen neo-koloniale houding t.o.v. de Derde Wereld.

Het concreet gevolg was dat ze op de duur de politierol van de West-europese landen grotendeels overnamen. In de praktijk valt dan ook, ondanks alle universele verklaringen die uitgegeven werden, juist de toename van rechtstreekse militaire interventies tijdens de Amerikaanse offensieven op.

Ook t.o.v. de arbeidersklasse stelt men zich tijdens de offensieven verzoenend op. Het uitgangspunt is dat men het socialisme maar kan verslaan door een aantrekkelijker kapitalistisch alternatief te bieden. Het prototype van deze benadering is de 'New Deal'-synthese die onder president Roosevelt tot stand komt en na de oorlog in verschillende vormen in West-Europa in praktijk wordt gebracht. De materiële basis hiervan is tweevoudig: enerzijds de ontwikkeling van de produktiemiddelen tot zo'n niveau dat een combinatie van massaproductie en -consumptie ('Fordisme') mogelijk wordt, anderzijds de internationalisering van het produktief kapitaal op het ogenblik dat het dit niveau bereikt heeft. Aangezien onder Wilson de ontwikkeling nog niet zo ver was, moest zijn offensief wel mislukken. Onder Roosevelt komen de Verenigde Staten op het minimum noodzakelijke peil en via de Tweede Wereldoorlog en de Marshall-hulp wordt het dan tot West-Europa uitgebreid.

Objectief en subjectief

Naast deze noodzakelijke materiële basis lijken er nog meer objectieve factoren een rol te spelen. Zo stelt Van der Pijl vast dat de naoorlogse offensieven samenvallen met periodes waarin er fetto-kapitaalexporten van de Verenigde Staten naar Europa zijn (p. 236). Bij het Marshall-

offensief ligt dat nogal voor de hand, maar in het tweede geval ging het duidelijk om privé-investeringen. In de twee periodes stijgt ook het aandeel in de winsten van het direct produktief kapitaal, terwijl daarbuiten het winstaandeel van het kapitaal, dat in de circulatie geëngageerd is, toeneemt (p. 280).

Dit zijn interessante vaststellingen, maar het is jammer dat Van der Pijl er verder niets mee doet. Er wordt een objectief, materieel niveau in de analyse gesuggereerd, maar in het boek overwogen verder de samenvattingen van standpunten van bepaalde partijen of pressiegroepen binnen de burgerij. Deze tracht Van der Pijl wel zoveel mogelijk in verband te brengen met kapitaalfracties en -coalities, maar de 'bewijskracht' hiervan is zeer beperkt. In veel gevallen lijkt het meer om persoonlijke inzichten van diverse opinieleiders te gaan, die elkaar op basis van persoonlijke affectie of traditionele clusters van (eventueel internationale) relaties tussen bepaalde kapitaalgroepen vinden, eerder dan dat duidelijk wordt dat bepaalde kapitaalfracties vanuit hun functioneel fractiebelang meer liberale, 'staatsmonopolistische' of 'corporate liberale' concepties aanhangen. Dat is natuurlijk te begrijpen door het feit dat organische intellectuelen van de burgerij, om een hegemonisch concept te ontwikkelen, ook rekening moeten houden met belangen van andere kapitaalfracties dan degene waar ze eventueel zelf mee verbonden zijn (p. 7). Het gevolg is echter dat de relatie tussen concepties en functionele kapitaalfracties niet zo duidelijk is.

De verhouding tussen het objectief en het subjectief niveau speelt Van der Pijl overigens reeds vanaf de eerste bladzijden parten. Terwijl

het concept 'klassevorming' (class formation) centraal staat in zijn boek — in de proefschriftversie figureerde ze zelfs in de titel — wordt die zeer pragmatisch gedefinieerd binnen het kader van het boek: "Klassevorming in het Noord Atlantisch gebied" wordt begrepen als "een continu proces van herdefiniëring van de coördinaten van de burgerlijke heerschappij als antwoord en anticipatie op de dynamiek van de internationalisatie van het kapitaal" (p. xiii). De nadruk is in elk geval subjectief. Wie meer wil weten over die definitie wordt in voetnoot 1 van hoofdstuk 1 gewoon verwezen naar vier citaten aan het begin van het boek. In het eerste citaat definieert Lenin klassen puur objectief naar de plaats die ze in het produktieproces innemen. In de twee andere citaten — van Schumpeter en Polanyi — worden meer subjectieve aspecten benadrukt, resp. het 'conservatief' karakter van klassen en de voorwaarden voor het uitoefenen van een ruimere invloed. In het algemeen lijkt bij Van der Pijl het kapitaalbegrip (en de opdeling van het kapitaal in fracties) objectief (2), het klassebegrip subjectief ingevuld te worden. Zelfs al is Van der Pijls uitwerking hier dus oneindig veel beknopter dan die van bijvoorbeeld Thompson in zijn klassieke studie over het ontstaan van de Engelse arbeidersbeweging, zijn klassebegrip lijkt, door de gelijkstelling met het begrip 'lassebewustzijn', aan hetzelfde euvel en de kritiek die, bijvoorbeeld door Perry Anderson (in "Arguments within English Marxism", hoofdstuk 2), op dit punt op Thompson (3) is uitgebracht, is dan ook van toepassing op Van der Pijl.

Een Atlantische bourgeoisie ?

Ten slotte vraag je je soms ook af of er nu wel een Atlantische heersende klasse tot stand komt. Van der Pijl wijst zeker op de stabiliteit van de relaties tussen verschillende kapitaalgroepen aan weerszijden van de oceaan, maar in het verhaal overweegt door de nadruk op de (korte) offensieven en op meningsverschillen tussen voorstellen van verschillende pressiegroepen in dergelijke mate de discontinuïteit, dat de continuïteit van de Amerikaans-Europese relaties uit het blikveld verdwijnt. Ondanks het relatief isolationisme onder president Eisenhower in de jaren vijftig en de internationale rivaliteit, ook binnen Europa, bleef toch een Atlantische consensus overheersen en ging in Europa na de mislukking van de Europese Defensie Gemeenschap, het Europees project niet ten onder, maar bleek men tot nieuwe initiatieven in staat. De vraag naar de graad van minimale consensus tussen de 'Atlantische partners' in de verschillende perioden lijkt me noodzakelijk om de vraag te beantwoorden in welke mate men (nog) kan spreken van een Atlantische heersende klasse. Het lijkt er daarnaast soms op dat Van der Pijl zich enkel een transatlantische overeenstemming kan voorstellen op basis van een corporate liberale conceptie.

Het boek van Van der Pijl is ongetwijfeld stimulerend en de hoofdlijn ervan zal waarschijnlijk de toets der kritiek weerstaan. Door de nadruk op het cluster beheersconcepties / kapitaalfracties wordt van de lezer(es) echter wel een flinke dosis intellectuele bagage verwacht om het hele verhaal tegen de histo-

rische achtergrond te plaatsen en te relativeren. Van der Pijl had zijn publiek hierbij wel meer ondersteuning mogen verlenen.

Dany Jacobs
Nijmegen, 10 juli 1985

Noten

1. Verder blijkt echter dat Churchill met behulp van de ideeën van Coudenhove-Kalergi de universele ambities van Roosevelt tracht in te perken (p. 117).
2. Van der Pijl is ook hierin niet consequent. Op blz. 284 heeft hij het bijvoorbeeld over functionele 'klassefracties'.
3. De verwijzing naar Thompsons studie ligt overigens voor de hand door de identieke constructie van de titel, bij Thompson: "The Making of the English working Class".